

različitosti za delegitimiranje ideje suživota (141), istaknuo da udžbenici nisu pripremali mlade ljude na „međuetnički suživot“ (90).

U zaključku mogu ponoviti da sam naglasak u prikazivanju knjige S. Petrunžara želio staviti na konceptualizacijska pitanja te iščitavanje prisutnosti suvremene historiografske i problematike drugih disciplina u njoj (od pamćenja, preko nekih antropoloških uvida, javne upotrebe povijesti, zatim stereotipa i ikonografske analize, do rodne problematike i nacionalizma), uz pokušaje problematiziranja određenih aspekata iz obrade odabranih tema. Nisam stručnjak za udžbeničku problematiku pa se neću upuštati u zaključnu ocjenu doprinosa knjige tome području hrvatske historiografije, a iz navedenog prikaza vidljivo je da samu koncepciju istraživanja – budući da nisam imao primjedbi – držim prikladno utemeljenom, kao što raspon primijenjenih pristupa i potaknutih pitanja smatram poticajnim za daljnja promišljanja.

Branimir Janković

Dnevničko svjedočanstvo o Zadru u posljednjim godinama Drugog svjetskog rata

Giovanni Eleuterio Lovrovich, *Zadar. Od bombardiranja do izgnanstva (1943.-1947.)*, Rijeka-Fiume: Edit, Biblioteka Egzotika, 2008, 136 str.

Nakladnička kuća *Edit* iz Rijeke obogatila je hrvatsko tržište knjiga jednom zanimljivom knjigom. Radi se o ratnom dnevniku mons. Giovannija Eleuterija Lovrovicha, Talijana iz Zadra, koji govori o ratnim događanjima u Zadru u razdoblju od 1943. do 1945. godine (s nekim dijelovima koji sežu do 1947), dakle od „okupacije (njemačke) do okupacije (partizanske)“, prvenstveno s gledišta strašnog razaranja grada Zadra i stradanja njegovog stanovništva od savezničkog zrakoplovstva tijekom Drugog svjetskog rata. Iako u samom dnevniku prevladavaju slike stradanja Zadra i njegovih stanovnika, autor je nesumnjivo u svom dnevniku naglašavao talijanski karakter grada koji je snašla velika nesreća „iz zraka“, te još veća kada su 1. studenoga 1944. Titove postrojbe „unišle u grad Zadar, rimski, venecijanski, talijanski i sa zvonika sv. Stošije i sv. Šime bijahu razdrte zastave bijelo crveno i zelene, a na njihovo mjesto bijahu izvješene crvene zastave“. Djelo nesumnjivo pripada korpusu talijanske „esulske“ emigrantske literature koja i danas ima svojih pristalica na političkoj pozornici Italije, te u vrlo snažnim talijanskim emigrantskim lobijima. Mons. Giovanni Lovrovich je u to vrijeme dobio zaduženje upravljanja župom Svetog Simeona, smještenom u samom središtu grada. Zatvoren u gotovo idealnoj promatračnici, zvoniku katedrale, vidjevši kako se grad pretvara u hrpu ruševina, Lovrovich je vodio dnevnik i zapisivao dramu bombardiranja koja su se redala iz dana u dan.

Sam dnevnik je već bio publiciran 1948. u kratkim nastavcima u listu *L'Arena di Pola*, koji je izlazio u Italiji, a 1974. tiskan je kao knjiga (*Zara – dai bombardamenti all'esodo (1943-1947)*), te se sada pojavljuje i na hrvatskom jeziku. Ovaj ratni dnevnik donosi sliku

povijesti i prošlosti Zadra, „s one druge strane“, te bi, po riječima nakladnika, mogao pobuditi izvjesnu zbuđenost u onima koji su dosada živjeli od apsolutnih povijesnih uvjerenja. Poznavati „razloge drugoga i njegovu bol“ te zauvijek odustati od najgoreg dijela svoje i tuđe prošlosti, u svrhu što boljega planiranja zajedničke budućnosti, pretpostavke su bez kojih je suživot jednostavno nezamisliv. U knjizi je ipak riječ o Zadru, gradu gdje se hrvatsko stanovništvo susretalo s talijanskim, s njim se suočavalo, sukobljavalo, miješalo, utemeljivši tako neobičnu ljudsku i kulturološku sredinu. Objavljivanjem ovoga dnevnika hrvatska historiografija i javnost dobile su jednu drugu stranu povijesti, kroz opažanja, nedoumice i interpretacije mons. Lovrovicha, koje se mogu prihvatiti ili odbaciti, ali sasvim zasigurno proširiti vidike u proturječnosti povijesti grada Zadra kojima je on itekako obilovao.

Mons. Giovanni Lovrovich (prezime govori o hrvatskom podrijetlu autora, iako o tome u dnevniku nema govora), rođen je u Šibeniku 1915. godine, ali je od najranijeg djetinjstva živio u Zadru. Godine 1926. primljen je u Nadbiskupijsko sjemenište, te je u katedrali Svete Anastazije 1938. zaređen za svećenika. Nakon ratnih godina koje su opisane u dnevniku, mons. Lovrovich napustio je Zadar 1948. godine, te otišao i „optirao“ u Italiju. Nakon što je neko vrijeme pratio nadbiskupa Munsanija po talijanskim sabirnim logorima za izbjeglice po cijeloj Italiji, upućen je u mjesto Marino Laziale kraj Rima, gdje je duže vrijeme (1953-1978) uređivao bilten *In fide et caritate*. Ivan Pavao II imenovao ga je 1980. svojim redovnim prelatom. Don Giovanni Lovrovich preminuo je 1998. u Italiji.

Zadar je početak Drugog svjetskog rata dočekao u sastavu Kraljevine Italije (pripao joj je Rapallskim ugovorom 1920), kao njezina enklava na istočnoj obali Jadrana, prema Lovrovichu „na rubu rimske toge“. Zbog svog isturenog položaja imao je veliku važnost u imperijalističkim fašističkim planovima te je trebao poslužiti kao baza za buduće osvajanje čitave Dalmacije. Pripreme za to izvršene su još prije izbijanja rata: prvo je iz grada pod pritiscima još 1920-ih iseljeno više od 8000 Hrvata, a na njihovo mjesto došli su kolonisti iz Južne Italije. Iako sa svih strana okružen hrvatskim stanovništvom i gospodarski ovisan o njima, Zadar je do početka Drugog svjetskog rata pretvoren u gotovo čisto talijanski grad, u kojem je značajan dio stanovništva (nekoliko tisuća) činilo vojno osoblje.¹

Dnevnik mons. Lovrovicha počinje danom kapitulacije Italije 1943, te ulaskom njemačkih postrojbi, „do zubi naoružanih“, u Zadar. Tako je počelo razdoblje Deutshe Besetzung Zara (njemačka okupacija Zadra). Lovrovich piše da je Zadru zabranjeno priključenje NDH, iako su „leci bacani nad Zadrom 11. rujna iz jednog dvotrupca, označeni grbom slobodne Hrvatske u obliku šahovnice, govorili jasno da Hrvatska razdragano pozdravlja povratak dalmatinskih gradova u svoje krilo.“ Poglavnik Ante Pavelić Zadru je namijenio ulogu sjedišta velike župe Sidraga - Ravni kotari, ali je njegovom županu Viktoru Ramovu jednostavno zabranjen ulazak u grad. Zadar je ostao pod lokalnom talijanskom upravom i njemačkom vojnom zaštitom, na zidovima su se pojavili „proglasi Platz – Kommandatur, dvojezični, njemački i talijanski, s prvim naredbama (...), iako pod talijanskom lokalnom vlasti, “oholi gospodar je, ipak, bio Nijemac“. Pravno je položaj Zadra bio još neobičniji - formalno je postao dio Mussolinijeve Socijalne Republike na sjeveru Italije, od koje je bio posve odsječen, što je po Lovrovichu za nas Talijane „ipak

¹ Ante ARTIĆ, Prilike u Zadru od 1918. do 1941., *Zadar – Zbornik*, Zagreb, Matica hrvatska, 1964, 301-321.

bio znak da još nije sve izgubljeno jer je Zadar, barem formalno, još ostao sjedinjen s Majkom Domovinom, iako se nalazio pod teškom njemačkom čizmom.“

U takvom ozračju potpune nesigurnosti, s čitavim nizom civilnih vlasti i vojski na zadarskom području, započela su saveznička bombardiranja. U vezi broja zračnih napada, koji se kreće od 30 do preko 50 (ovisno o izvoru), ne treba zanemariti ni geografski položaj Zadra, koji se našao na ruti bombardera sa savezničkih aerodroma u Južnoj Italiji prema njihovim metama - gradovima u Srednjoj Europi. Pritom je Zadar mogao poslužiti kao tzv. sekundarna meta za istovar bombi u slučaju lošeg vremena ili pri povratku u bazu.²

Dalje se u dnevniku nižu potresni prizori razaranja grada od savezničkog zrakoplovstva i stradanja građana Zadra, koje mons. Lovrovich pažljivo i potresno zapisuje. Tako 28. studenog 1943. nakon teškog bombardiranja Lovrovich izlazi iz skloništa kroz prašnjav zrak, te odmah ima zadatak dati posljednju pomast za dvadeset osoba, kojima se usta više ne otvaraju, „na njima je hladni pečat smrti.“ Posebno je potresna slika djevojke raznesenog tjemena, koja ga prepoznaje po glasu i traži razrješenje, te uskoro i na njenom nevinom licu „prostre smrt svoj tajanstveni pokrov“. Lovrovich piše da „ova borba što ju protiv nas vode angloamerički avijatičari nije nimalo viteška“. Često obilazi skloništa i tješi nesretne i uplašene ljude dajući im komadiće nade. I tako iz dana u dan Zadar postaje sve više hrpa ruševina, „svaka ulica ima svoju ranu“, mnogi brodovi leže u luci potopljeni, dijelovi žrtva „žalosno plove morem“, a Lovrovich piše o promašaju naše europske kulture i napretka kojim se dičimo, kojoj su sada ostali smo grobovi „izmrcvarenih tjelesa.“ I tako iz dana u dan Lovrovich piše da padaju bombe na Zadar, „grad koji je osuđen na smrt“, koji stvara neku vrstu izgubljenosti, a možda su takve, po Lovrovichu, i „jaruge Danteova *Pakla*“.

Možda bi ovdje trebalo dati određenu digresiju o žalosnom talijanskom izravnom sudjelovanju u promašenosti te europske sudbine, koju Lovrovich u svom dnevniku ne vidi ili ne želi vidjeti. U dnevniku nema samokritike, viđenja vlastitog zla, već se opisuje samo zlo što se srušilo na „građane Zadra i talijanski narod.“

Dnevnik obiluje slikama koje pokazuju kako je Zadar izgledao prije bombardiranja, te se uspoređuju sa slikama koje pokazuju srušene zgrade i ulice Zadra. Lovrovich napominje u svom dnevniku da ga goni neka neobjašnjiva sila, koja ga tjera da piše i dalje jer kada „se skrše oluje rata“, netko će naći ove papire i doznati da je nad ovim gradom počinjen zločin.

Dnevnik nastavlja sa sličnim potresnim pričama do 1. studenog 1944. kada njemačke trupe napuštaju grad, a Lovrovich odmah zapisuje da je na zvoniku Sv. Stošije, koji je ostao netaknut među ruševinama uništenog grada, bila izvješena velika talijanska zastava. Za Lovrovicha je ovaj čin bio neka vrsta izazova, posljednji usklik talijanstva u obraz strancu koji dolazi u grad, Titovim postrojbama, „koje su dolazile u četama, s njemačkim oružjem i opasačima (...) dočekivale su ih škojanke i morlakinje, okićene crvenim trakama u kosi. (...) I potom se sjećam samo strijeljanja, pljački i straha.“

Lovrovich u dodatku dnevnika opisuje dolazak nove vlasti, „velike crvene zvijezde, koja govori o novoj povijesnoj stvarnosti“, pod imenom Gradski narodni odbor, pod predsjedanjem partizanke Milke Lasić, „odjevene u hlače od najboljeg engleskog platna, a o pojasu revolver“. Dalje se opisuju izvršena strijeljanja, liste osuđenih na smrt, te vlast OZNE koja se srušila na grad. Tek tada Lovrovich zapisuje da se nad Zadrom spustila

² Abdulah SEFEROVIĆ, Angloamerički izvori o bombardiranju Zadra, *Zadarska revija*, 6, Zadar, 1985, 23-34. Kažimir PRIBILOVIĆ, *Povijesna građa oko bombardiranja Zadra u Drugom svjetskom ratu*, Zadar, Matica hrvatska, 2006.

tamna sjena straha, „vlastitim je mesom plaćao posljedice zlokobnog ratnog pothvata koji je Italija poduzela protiv Jugoslavije.“ Uskoro je proglašeno pripojenje grada FNRJ, ulice su dobile nove nazive: po Molotovu, Staljinu, Titu, Crvenoj armiji. Lovrovich zapaža i veliki zanos za obnovom, naroda iz okolice koji je dolazio u grad, ali primjećuje i konfiskacije i podržavljenja svih tvornica i brodogradilišta u gradu. Rat je bio gotov, a mi smo „prepušteni sebi samima i milosti osvajača.“ Lovrovich kao svećenik piše i o problemima crkvene hijerarhije u Zadru s novom vlašću, provođenju početka kampanje protiv „jugoslavenskog klera i protiv onog na osvojenim područjima“, te svođenju vjeronauka na fakultativni predmet u školi. Uskoro je osnovan i Gradski odbor za zaštitu „nas Talijana“, koji je izdao mnogo proglašena i dokumenata, ali je, razumljivo, „bio potpuno onemogućen da obavlja bilo kakvu djelatnost.“ Usprkos svemu, Talijana je svakim danom bilo sve manje, bili su „ili deportirani, ili pobijeni ili nasilno protjerani“. Grad se, po Lovrovichu, sve više punio „Slavenima“, te je u trenutku optiranja, krajem 1945, u Zadru bilo tek oko tri tisuće Talijana, od 18.000 tisuća koliko ih je grad brojao. Lovrovich je napustio Zadar 5. srpnja 1948. godine, zajedno sa zadarskim nadbiskupom Munsanijem, te se sklonio u Italiju, dok su u grad počeli stizati svećenici i redovnici hrvatske nacionalnosti.

Na kraju dnevnika nalazi se popis stradalih u bombardiranjima Zadra od 2. do 29. studenoga 1943. godine.

Željko Karaula

Jedno netipično djelo o vodećim protagonistima Drugog svjetskog rata

Marc Ferro, *Sedmorica zaraćenih. Usporedna povijest*

Zagreb: FPZ, 2008, 389 str.

Često se nameće pitanje postoji li nenapisani segment iz povijesti Drugog svjetskog rata, posebice kada je riječ o glavnim protagonistima toga rata. Zašto se nakladnici stalno odlučuju izdavati nove biografije diktatora, naročito Hitlera i Staljina? Zašto se stalno snimaju novi dokumentarni filmovi na tu temu? Ova pitanja mogu nagnati na zaključak kako je to poglavlje povijesti vrlo dobro obrađeno, gotovo zaključeno. No, kao ni jedno drugo, tako nije niti to; zaključak ide zapravo u drugom smjeru: količini dostupnih vrela i interesu publike. Do pojave knjige Emmanuela Le Roy Laduriea *Montaillou, village occitan 1975*, historiografija koja obrađuje razdoblja prije 1900. godine gotovo nije ni znala za pojam *bestseller*. S druge strane, knjige s tematikom svjetskih ratova i kriza kao da su „oduvijek“ popularne – *Uzroci Drugog svjetskog rata* A. J. P. Taylora prodani su u 10.000 primjeraka u samo godinu dana, a u Sjedinjenim Američkim Državama ista knjiga je u razdoblju od 1985. do kraja stoljeća prodana čak u približno 25.000 primjeraka.¹ Nije potrebno upuštati se u analize zašto povjesničare toliko privlači

---

¹ Chris Wrigley, *A. J. P. Taylor: Radical Historian of Europe* (London - New York: I. B. Tauris, 2006), 289.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 42

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2010.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 42

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Hrvoje Gračanin

Uredništvo

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest)
Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek)
Hrvoje Petrić (rani novi vijek)
Željko Holjevac (moderna povijest)
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest)
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu

Kristina Milković

Tajnik uredništva

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Boris Bui

Marko Maraković

Ivanka Cokol

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2010. godine

Naklada

200 primjeraka

*Časopis je dostupan na portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske
Hrčku na adresi <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*